

Marsilius van Inghen: predestinatie, menselijke verdiensten en contingentie

E.P. BOS

33. De schapen zal Hij plaatsen aan zijn rechterhand, maar de bokken aan zijn linker. (34) Dan zal de Koning tot die aan zijn rechterhand zegen: komt, gezegenden van mijn Vader, en ontvangt het Rijk dat voor U gereed is vanaf de grondvesting der wereld.

Matteüs 25, 33-34
(Willibrordvertaling)

1. HET PROBLEEM

Eén der centrale leerstukken van de Christelijke theologie in de Middeleeuwen is dat God ieder mens vóór zijn geboorte óf heeft voorbestemd tot het eeuwige heil (wat genoemd werd: *predestinatio*), óf tot eeuwige verdorpenis (wat genoemd werd: *reprobatio*).¹ Deze leer betreft dus het uiteindelijke geluk of ongeluk van de mens. Voor deze leer baseerden de Middeleeuwse theologen zich op een aantal Bijbelteksten. Eén hiervan die in dit verband vaak wordt geciteerd, is hierboven aangehaald.²

Marsilius van Inghen (die leefde van kort vóór 1340 tot 1396)³ was één dergenen die het probleem behandelde of deze voorbestemming, of verwerping, op een of andere wijze een oorzaak had in de mens zelf. Hierbij stelt Marsilius zich tevens de vraag of, als God van te voren alles onfeilbaar weet, niet alles noodzakelijk bepaald, of: gedetermineerd is. In het bijzonder gaat het erom of er in dit geval nog sprake kan zijn van vrijheid in het menselijk handelen.

1. De term 'predestinatie' komt vaak voor in de Nederlandse theologie: zie bijvoorbeeld Berkhof, 1973: 503, waar men een moderne interpretatie van de predestinatieleer kan vinden met verwijzing naar klassieke theologen. Ik heb aan 'predestinatie' als technische term de voorkeur gegeven boven vertalingen met ongewenste associaties. 'Voorbeschikking' heeft de associatie van 'noodlot'; 'voorbesteding' mist de associatie van 'eewigheid' die in 'predestinatie' zit.

2. Zie Marsilius van Inghen, ed. 1501: f. 171va (voortaan: ed. 1501). Andere teksten die door Marsilius worden aangehaald zijn: Maleachi 1, 2-3; Romeinen 9,9 (waarin een verwijzing naar de Maleachi-plaats). Zie ed. 1501: f. 171va.

3. Zie Marsilius van Inghen, ed. 1983: ch. 2.1.

1.1. *Augustinus en Pelagius*

Volgens Marsilius en andere Middeleeuwse theologen is de leer van predestinatie en verwerping, en het probleem of de door God geschapen mens op het Godsbesluit op een of andere wijze invloed kan uitoefenen, het eerst principieel door de kerkvader *Augustinus* (c. 350–432) geformuleerd.⁴

Augustinus kritiseert (bij voorbeeld in zijn *De libero arbitrio* ('De vrije wil')⁵) *Pelagius* (c. 360–c. 431) en diens volgelingen. Augustinus leert dat de mens het heil uitsluitend door de genade Gods kan verkrijgen. De mens zelf vermag in zijn gevallen staat, d.w.z. na de zondeval, hiertoe niets.⁶

De Engelsman Pelagius waardeerde het belang van de goddelijke genade geringer dan Augustinus. In zijn *Commentaar op de brieven van Paulus legt Pelagius het accent eerder op deugd en zedelijke vooruitgang dan op de ontwikkeling van de Christelijke leer. Hij verwerpt de leer van de erfzonde: de zonde van Adam is niet doorgegeven aan het nageslacht. Deze zonde lijkt slechts universeel vanwege Adam's slechte voorbeeld.*⁷

Terwijl Augustinus het goddelijke initiatief benadrukt en dus het bovennatuurlijke boven het natuurlijke stelt, wil Pelagius de ethiek niet ondergeschikt maken aan de Christelijke leer. God kan wel helpen, maar een bijzondere genade is niet nodig voor het bereiken van het hoogste goed door de mens. Men kan bij Pelagius de tendens waarnemen het natuurlijke boven het bovennatuurlijke te plaatsen.⁸ Men bedenke hierbij dat van Pelagius zelf geen geschriften over zijn en dat men zijn opvattingen kent uit geschriften van zijn tegenstanders.

1.2. *De Sententiën van Petrus Lombardus*

Aan de Middeleeuwse universiteiten dienden aspirant-magisters in de theologie de *Sententiën* van de Parijse bisschop *Petrus Lombardus* (c. 1095–1160) te commentariëren. Ik besteed hier aandacht aan dit werk omdat Marsilius in zijn *Commentaar op de Sententiën van Petrus Lombardus* predestinatie, verwerping en verwante problemen behandelt.

Deze *Sententiën* (geschreven tussen 1155 en 1158)⁹ zijn een verzameling uitspraken (sententie) van kerkvaders, opgesplitst (*distinctum*) in vier boeken. Een enkel woord wordt door Petrus uitgelegd, soms geeft hij enige discussie. Petrus geeft geen controversiële opvattingen: o.a. om deze redenen werd de *Sententiën* geschikt geacht als leerboek in de theologische studie.

De *Sententiën* is aanleiding voor de uiteenzettingen van de aspirant-magister. De volgorde waarin Petrus Lombardus problemen behandelt, bepaalt de

4. Zie Garrigou-Lagrange, 1935: coll. 2935.

5. III, 2.4–3.8.

6. Zie bijv. Augustinus, *De dono perseverantiae* ('Het geschenk van de volharding'), XIV, 35.

7. In verband hiermee acht Pelagius kinderdoop overbodig.

8. Zie Mourant, 1967: 78a–79.

9. Zie Petrus Lombardus, ed. 1971: 124x–125x.

volgorde in de latere commentaren. Inhoudelijk bepaalt Petrus' Sententiën niets.

Petrus behandelt het probleem van predestinatie en verwerping in boek I, *distinctiones*¹⁰ XL en XLI.¹¹ Voorzover het probleem van de predestinatie en verwerping in de Sententiëncommentaren behandeld wordt, treffen we de opvattingen van de commentatoren aan in *questiones*¹² op *déze distinctio-*nes.

2. MARSILIUS VAN INGHEN: LEVEN EN WERK

Marsilius van Inghen (zoals hierboven gezegd is,¹³ werd hij geboren kort vóór 1340) is afkomstig uit de Nederlanden. Hij behaalt de graad van magister in de *artes liberales* in Parijs in 1362. Na een kort verblijf, waarschijnlijk in Italië, tussen 1379 en 1386, wordt hij benoemd tot eerste rector van de Universiteit van Heidelberg. Marsilius schrijft hier o.a. zijn Commentaar op de Sententiën.¹⁴ In deze periode wordt hij ook magister in de theologie. Marsilius sterft in 1396.¹⁵

Van Marsilius is een omvangrijk oeuvre op alle traditioneel-Middeleeuwse gebieden van theologie en wijsbegeerte aan ons overgeleverd.¹⁶ Gedeeltelijk bezitten wij dit werk slechts in de vorm van handschriften, van een aantal geschriften bestaat ook een oude druk, bijvoorbeeld van Marsilius' Commentaar op de Sententiën. Recentelijk zijn enkele logische tractaten kritisch uitgegeven.¹⁷

Over Marsilius' opvatting van predestinatie en verwerping is tot nu toe geen studie verschenen.¹⁸

3. MARSILIUS VAN INGHEN: PREDESTINATIE, MENSELIJKE VERDIENSTEN EN CONTINGENTIE

3.1. *Predestinatie en menselijke verdiensten*

3.1.1. *Predestinatie en voorzienigheid*

In *questio* XLI van zijn Sententiëncommentaar behandelt Marsilius, zoals ik hierboven al heb gezegd,¹⁹ het probleem of in de mens zelf een oorzaak ge-

10. In elk der vier boeken is een *distinctio* een verzameling van een aantal hoofdstukken die onderling samenhangen.

11. Petrus Lombardus, ed. 1971: 284-293.

12. Een *questio* is, kort gezegd, in de Middeleeuwse scholastiek de neerslag van de discussie over een probleem, waarvan een oplossing (*determinatio*) is gegeven.

13. Zie hierboven, blz. 145.

14. Editie 1501.

15. Zie hierboven, blz. 145. Voor Marsilius' leven, zie in de eerste plaats Ritter, 1921: 7-44. Aanvullingen in Möhler, 1949: 1-10 en Bos, 1983: ch. 2.1.

16. Voor een overzicht van Marsilius' werk, zie Bos 1983: 9-27.

17. Zie Bos, 1977 en Marsilius van Inghen, ed. 1983.

18. Ook niet in Ritter, 1921.

19. Zie deze bladzijde.

vonden kan worden van predestinatie of verwerping.²⁰ In het eerste artikel van deze questio²¹ zet Marsilius uiteen dat Gods predestinatio en *providentia* (voorzienigheid) beide vormen zijn van *prescientia Dei* (voorafweten van God). Zowel in *predestinatio* als in *providentia* verleent God weldaden aan schepselen. Toch zijn er twee verschilpunten (Marsilius volgt voor dit onderscheid tussen predestinatio en providentia de Sententiëncommentaar van de Augustijner Heremiet *Durandus de St. Pourçain* (c. 1275–1334):²²

a. Providentia is de algemene gezindheid (*dispositio*) waarmee God aan ieder schepsel de weldaden verleent die ieder afzonderlijk toekomen (*quod ei congruit*). Predestinatio heeft een minder groot bereik dan providentia. Predestinatio is de bestemming van een creatuur die met rede begiftigd is, tot een bovennatuurlijk doel.

b. Door providentia verleent God aan de schepselen weldaden waarmee deze het doel²³ dat hen toekomt, kunnen bereiken. Predestinatio impliceert dat een met rede begiftigd schepsel het doel dat hem toekomt inderdaad bereikt.²⁴ De door God verleende genademiddelen zijn niet alleen bedoeld om goede daden te verrichten (hiertoe zijn heidenen ook in staat), maar om daarboven het uiteindelijke doel van de mens, de hemelse heerlijkheid (*gloria*) te bereiken.²⁵ De heidenen, zo kan men uit Marsilius' tekst concluderen, zijn met rede begiftigd en in staat goede daden te verrichten, maar het uiteindelijke doel van het menselijk leven waarop zij hun denken en handelen kunnen richten, kennen zij niet. Hiertoe missen zij de openbaring.

3.1.2. Reprobatio

Zoals reeds eerder is opgemerkt is de tegenhanger van predestinatio *reprobatio* (verwerping, nl. van de mens door God). *Reprobatio* wordt door Marsilius gedefinieerd²⁶ als het vooraf bestemmen door God van een met rede begiftigd schepsel tot de eeuwige verdoemenis.

3.1.3. De dubbele betekenis van predestinatio

Volgens Marsilius betekent predestinatio twee dingen:²⁷

a. De term verwijst (*supponit*) primair naar een ding (*res*), nl. het wezen van God. Dit is het principale of materiale significatum aldus Marsilius ('waarvoor primair verwezen wordt' of: de materiële betekenis).

b. Secundair connoteert (*connotat*, 'heeft als mede-betekenis') de term dat aan een bepaald met rede begiftigd schepsel genade en heerlijkheid is voorbe-

20. Ed. 1501: f. 170rb.

21. *Ib.*, ff. 171vb–172ra.

22. Zie Durandus de St. Pourçain, ed. 1581: f. 108va (§ 6).

23. Men moet 'doel' hier niet uitsluitend ethisch verstaan, maar als 'doeloorzaak' in de zin van Aristoteles' fysica.

24. Ed. 1501: f. 171vb.

25. *Ib.*, f. 173rb.

26. *Ib.*, f. 172ra.

27. *Ib.*, f. 171vb. Dit betekenisonderscheid is niet te vinden in de hierboven (noot 22) genoemde tekst van Durandus.

reid. Deze 'connotatie' noemt Marsilius het formale significatum (de formele betekenis). Marsilius maakt dus een onderscheid tussen een ding en het *hoe* van een ding.

Ik merk hier op: het geconnoteerde is niet een schepsel zelf. Op deze wijze zou de goddelijke kennis formeel in een schepsel aanwezig zijn. Dan zou òf een schepsel in zijn handelen geheel of formeel door God bepaald worden, en zou zonde uitgesloten zijn, òf er zou *in* God door de zonde van een schepsel onvolmaaktheid zijn; God zou dan, als hoogste oorzaak, een zondaar onrechtvaardig straffen. Beide gevolgen zijn onaanvaardbaar. Marsilius houdt dit soort pantheïsme verre van zich.²⁸

3.1.4. Eeuwigheid en tijd

Marsilius definieert de goddelijke predestinatie als de goddelijke essentie zelf die van eeuwigheid (eternaliter) beschikt dat aan een met rede begiftigd schepsel op de tijd die bij dit schepsel past (suo tempore) om niets (of: uit genade) (gratis) de heerlijkheid wordt verleend. De eeuwigheid van God en de tijd die een kenmerk is van de creatuur raken elkaar hier: op welke wijze dit gebeurt zal ik hieronder nog nader behandelen.²⁹

3.1.5. Gods vrije wil

In het eerste artikel van questio XLI haalt Marsilius Romeinen 9:15 aan: '(God zegt:) Ik zal Mij ontfermen over wie Ik Mij wil ontfermen, en Ik zal barmhartigheid bewijzen aan wie Ik wil.' O.m. in deze tekst vindt Marsilius steun voor zijn centrale stelling dat de *enige* oorzaak van predestinatie en verwerping de *vrije wil* van God is.

Predestinatie is een kennis Gods: God weet dat een schepsel, bij voorbeeld Petrus, het eeuwige heil zal bereiken.

Men moet bij de kennis Gods een onderscheid maken. Allereerst is er de kennis Gods waarmee God objecten *in zijn eigen geest* kent. Dit heet in scholastieke terminologie de Godskennis *ad intra* ('naar binnen toe'). Op deze wijze kent God noodzakelijk alle contradictieloze mogelijkheden die, doordat ze door God gedacht worden, in God bestaan.³⁰ In deze soort kennis vallen mogelijkheden en zijn samen.³¹

Predestinatie echter is het voorafweten van God waarbij God ziet naar dingen *buiten Hem* die Hij uit alle mogelijkheden die Hij kan denken, gerealiseerd heeft. Dit is een kennis Gods *ad extra* ('naar buiten toe'). Volgens deze soort kennis vallen mogelijkheden en zijn niet samen. Wát uit alle door God gedachte mogelijkheden gerealiseerd zal worden bij de predestinatie, is geheel afhankelijk van Gods vrije wil, die de ene mogelijkheid wèl, de andere niet doet realiseren.³²

28. *Ib.*, f. 166rb.

29. Zie hieronder, blz. 155.

30. Ed. 1501: f. 167ra, en elders.

31. *Ib.*, f. 169ra.

32. Om precies te zijn: de kennis Gods is de gezindheid tot predestinatie of verwerping, de wil kiest en is in dit opzicht de bewerkende oorzaak, Gods macht voert uit: zie ed. 1501: f. 171vb.

Gods wil wordt door niets bepaald in zijn beslissing een bepaald schepsel voor te bestemmen tot de heerlijkheid, of naar de eeuwige verdoemenis te verwijzen. Marsilius werkt dit uit in een aantal bijkomende conclusies (correlaria). Hij zegt:³³

‘1. Wie gepredestineerd is, zal behouden worden. Immers, als God A van te voren kent, dan zal A zijn; dit is een geldige redenering. (...). Welnu, van wie gepredestineerd is weet God van te voren dat hij zijn bestemming in de heerlijkheid zal bereiken. Dus zal wie gepredestineerd is, behouden worden. De majorpremissie is duidelijk: Gods kennis is immers onfeilbaar. De minorpremissie is ook duidelijk: zie de definitie van predestinatie.’³⁴

2. Toch kan wie gepredestineerd is, verdoemd worden. Immers, ook al is wie gepredestineerd is, van eeuwigheid gepredestineerd, toch is hij dit op contingente wijze: deze predestinatie is immers afhankelijk van de vrije wil van God die in vrijheid genade en heerlijkheid verleent.’ Uit de hierna volgende tekst wordt duidelijk dat Marsilius hier de predestinatie van een mens tijdens zijn leven op het oog heeft. Ook als een mens door God verworpen is, kan hij tijdens zijn leven toch gepredestineerd worden tot het eeuwige heil. De verwerping door God is voor een mens in dit sterfelijk leven immers contingent.

Marsilius laat daarom volgen:³⁵

‘3. Wie verworpen is, zal verdoemd worden: zie ook de eerste bijkomende conclusie: de voorkennis Gods is immers onfeilbaar.

4. Een verworpene die nog in dit leven is of zal zijn,³⁶ kan behouden blijven. God is immers vrij in zijn handelen naar buiten toe. (...).

5. Wie verworpen is, kan niet behouden blijven. Immers, “een verworpene wordt behouden” is altijd onwaar, want wie behouden wordt, is niet verworpen, maar gepredestineerd.’

Marsilius legt er de nadruk op dat Gods wil volledig vrij is in zijn handelen naar buiten toe. Als God bij voorbeeld Petrus predestineert, is het niet mogelijk dat Petrus na zijn leven verdoemd zal zijn. Immers, wie verdoemd wordt, is niet gepredestineerd, maar verworpen.

Gedurende zijn leven, dus in de tijd, is het echter mogelijk dat Petrus verdoemd zal worden. Dit hangt volgens Marsilius volledig van Gods vrije wil af. Marsilius probeert de vrijheid Gods naar buiten toe te bewaren.

Met verwijzing naar *questio XL*³⁷ legt Marsilius deze mogelijkheid van ‘verandering’ in Gods plan uit: ‘Ook al kan men zeggen dat Gods voorkennis vanaf het begin der tijd is geweest, toch is deze voorkennis omdat ze van eeuwigheid is, in haar geheel in de tegenwoordige tijd, in die zin dat het mogelijk is dat van een toekomstig gevolg nooit voorkennis is geweest.’³⁸ Gods almacht is immers de macht van een eeuwige, d.i., volgens Marsilius, een

33. *Ib.*, f. 172ra.

34. Zie hierboven, blz. 148.

35. Ed. 1501: f. 172ra.

36. Vel erit: MS Krakau, Bibl. Jag. 1581, f. 271v, vel: *incunabel ed.* 1501.

37. Met name ed. 1501: f. 169vb.

38. *Ib.*, f. 172rb.

alteenwoordige God. Voor Gods wil is er geen onderscheid tussen heden, verleden en toekomst. Gods almacht is niet vastgelegd door kennis van dingen van de toekomst.

3.1.6. Gevolgen voor de ethiek

Voor de ethiek heeft de zojuist geschetste opvatting grote gevolgen:

a. Marsilius roept ieder mens op³⁹ niet te wanhopen. Marsilius zegt: 'Niemand zegge: ik heb te veel gezondigd, ik ben dus verworpen door God. Laat echter de mens zijn zonden afwerpen en zich bekeren tot God. Gods barmhartige liefde (pietas) is groter dan de onrechtvaardigheid van geheel de wereld. Zo kan deze mens behouden blijven.'

b. Ook al heeft God iemand verworpen, wie verworpen is kan in dit leven gepredestineerd worden. Marsilius roept de mens tot bekering op. Zodoende kan een zondaar in dit leven een verandering te weeg brengen in Gods beschikking. De oorzaak van deze verandering in het Godsbesluit is echter uiteindelijk God zelf in diens barmhartige liefde.

3.1.7. De middelen van predestinatie en verwerping

a. Gods middelen van predestinatie zijn: roeping (vocatio) van de mens, rechtvaardiging (iustificatio)⁴⁰ door genade en het uiteindelijk volharden (perseverantia)⁴¹ van de mens in de genade. De Goddelijke predestinatie is de oorzaak van deze middelen. Deze zijn bestemd voor wie het eeuwige leven de congruo ('naar mate dat het een schepsel toekomt') mag hebben; een gepredestineerde verdient deze bestemming in de zondestaat niet vanwege eigen werken, maar vanwege de vrijgevigheid (liberalitas) Gods. De predestinatie is dus niet vanwege merita de condigno,⁴² d.w.z. daden verricht in een staat van genade (en niet in de menselijke staat van zonde) en dus waardig dat God deze accepteert.

b. De verwerping door God is evenwel niet de oorzaak van de middelen in de verworpenen, aldus Marsilius:⁴³ deze middelen zijn de erfzonde en de actuele zonden in de mens, die slecht gebruik maakt van zijn wilsvrijheid. Door zonde kan een mens zich in het verderf storten, en hiervan is God, die slechts het goede wil, niet de oorzaak.

3.1.8. Marsilius' samenvattende conclusie

In het eerste artikel⁴⁴ van questio XLI concludeert Marsilius dat ieder mens van eeuwigheid of gepredestineerd, of verworpen is. Immers, aldus Marsilius, wie uiteindelijk behouden, of verdoemd zal worden, is van eeuwigheid gepredestineerd, of verworpen. Welnu, ieder mens zal uiteindelijk behouden

39. *Ib.*, f. 172rb.

40. Zie ook: *ib.*, f. 166rb.

41. *Ib.*, f. 172rb. Vocatio, iustificatio en perseverantia zijn centrale begrippen in de predestinatie- en verwerpingstheorieën. Zie bijv. Oberman, 1962: chs. 5 en 6.

42. Zie voor deze twee soorten merita, bijv. Oberman, 1962: 471 e.v., Leff, 1975: 493.

43. Ed. 1501: f. 171rb.

44. *Ib.*, ff. 172rb-va.

worden of verdoemd worden. Dus is ieder mens van eeuwigheid of gepredestineerd, of verworpen.

Even later⁴⁵ voegt Marsilius hieraan toe, dat alle stervelingen, zowel volwassenen die met feitelijk door hen gepleegde zonden zijn beladen, als kleine kinderen die niet herboren zijn uit water en de heilige geest, en die met erfzonde zijn beladen, vóóraf, vóórdat ze geboren zijn, bestemd zijn tot doem of heil. Dus ook als een kind onmiddellijk na de geboorte sterft, is het gepredestineerd, of verworpen.

3.2. De oorzaak van predestinatie en verwerping

In het bovenbedoelde eerste artikel heeft Marsilius de grondslag gelegd voor de behandeling van het probleem van het tweede artikel. Hier behandelt Marsilius de vraag of er in de gepredestineerde of verworpenen een oorzaak is van de predestinatie of verwerping.

3.2.1. Marsilius van Inghen en Gregorius van Rimini

Voor de behandeling van dit probleem sluit Marsilius zich volgens eigen zeggen aan bij de opvatting van de Augustijner Heremiet *Gregorius van Rimini* (c. 1300–1358).⁴⁶ Marsilius neemt de tekst van Gregorius op dit punt vrijwel letterlijk over. Met Gregorius verzet Marsilius zich tegen de opvattingen van een aantal denkers, met name van *Thomas van Straatsburg* (of: *de Argentina*) (gestorven 1357) en *Petrus Aureoli* (1275/80–1322).

3.2.1.1. Thomas van Straatsburg

Thomas van Straatsburg (OESA) zegt in zijn *Sententiëncommentaar*⁴⁷ dat de predestinatie Gods bepaald wordt door het goede gebruik dat de mens van zijn vrije wil zal maken, en door de goede werken die uit die vrije wil zullen voortkomen.

3.2.1.2. Petrus Aureoli

Petrus Aureoli (OFM) leert⁴⁸ dat er in de gepredestineerde weliswaar geen positieve oorzaak van de predestinatie is, maar wel een 'privatieve', nl. de afwezigheid van een belemmering (obex)⁴⁹ in de mens om z'n doel te bereiken. Deze belemmering ligt in de erfzonde of de feitelijke zonde.⁵⁰

3.2.2. De kritiek van Gregorius en Marsilius op Thomas van Straatsburg en Petrus Aureoli

Marsilius verklaart eerlijk dat de vraag naar de oorzaak van predestinatie hem boven de pet gaat. Hij wil niet een eigen opvatting verkondigen, maar

45. *Ib.*, f. 172va.

46. Zie Gregorius van Rimini, ed. 1522: f. 158ra.

47. Thomas van Straatsburg, ed. 1564: f. 112vb. Verg. Vignaux, 1934: 166.

48. Voor deze studie heb ik niet het *Sententiëncommentaar* van Petrus Aureoli kunnen raadplegen. Zie ook n. 50.

49. Obex hoort bij: *ob-icère*, lett. 'voor-werpen', nl. als belemmering.

50. Zie Vignaux, 1934: 166, waar tevens tekstfragmenten uit Petrus Aureoli's commentaar.

slechts de stellingen weergeven uit het werk van Gregorius van Rimini. Deze stellingen lijken Marsilius overeen te komen met wat de Bijbel zegt.

De opvattingen van Thomas van Straatsburg en Petrus Aureoli moeten worden verworpen, is Marsilius' conclusie. God is juist de oorzaak van het gebruik van de goede wil, c.q. van het al dan niet aanwezig zijn van een belemmering (obex). Men mag oorzaak en gevolg niet omdraaien, zoals de opponenten doen. Heidenen kunnen niet door hun goede, kuise, vrijgeveige etc. levenswandel het heil verdiend hebben. Niet-christenen zijn niet gepredestineerd, want ze zijn, zoals de kerkvader *Hieronymus* (347–419/420) reeds zei:⁵¹ vreemden van God.⁵²

God predestineert en verwerpt vóór de geboorte. Ook pas geboren die nog niet gedoopt zijn, zijn op één van deze wijzen voorbestemd.⁵³ Doordat Marsilius deze opvatting van Gregorius onderschrijft kan hij net zoals Gregorius de 'kweller der kinderen' (tortor infantium) genoemd worden.⁵⁴

Als een mens het eeuwige leven zal bereiken is dit in geen enkel opzicht uit hem zelf. Alleen God bepaalt dit. Slechts op grond van genade is een mens gepredestineerd. De gepredestineerden zijn, zo citeert⁵⁵ Marsilius Romeinen 9. 23:⁵⁶ 'Voorwerpen van zijn erbarming' (vasa misericordie). Marsilius onderschrijft dus het anti-Pelagianistische standpunt van Gregorius.

3.2.3. Stellingen van Marsilius

Marsilius vat de door hem aangehangen opvatting samen in zeven stellingen (conclusiones):

*Stelling 1: Iemand is niet gepredestineerd vanwege het goede gebruik van zijn vrije wil, waarvan God van te voren heeft geweten dat deze mens dit gebruik van zijn wil zou maken. God richt overigens wél zijn aandacht op het goede gebruik van de wil.*⁵⁷

Deze stelling is gericht tegen de opvatting van Thomas van Straatsburg. Marsilius stelt dat de predestinatie juist de oorzaak is van het goede gebruik van de vrije wil, en niet andersom. Met verwijzing naar Augustinus⁵⁸ stelt Marsilius dat ook kinderen die gedoopt zijn, maar nog niet tot het gebruik van de rede zijn gekomen, gepredestineerd zijn. God predestineert in dit geval overigens niet vanwege het goede gebruik van hun vrije wil, dat ze zouden hebben gemaakt als ze wél langer zouden hebben geleefd. God weet immers in zijn volmaakte kennis, dat deze verdiensten nooit zullen komen.

Stelling II: Iemand is niet gepredestineerd omdat God van te voren weet

51. *Epistula ad Demetriadem* (= brief 130).

52. Ed. 1501: f. 173rb.

53. Zie ook hierboven, blz. 152.

54. Zie *Leff* 1961: 202.

55. Ed. 1501: f. 174ra.

56. Marsilius' tekst heeft: Romeinen VIII.

57. Ed. 1501: f. 173ra.

58. *Diens De predestinatione sanctorum* ('De predestinatie der heiligen'), caput XIII (P.L., t. XLIV, col. 952–992).

dat deze mens zonder belemmering (obex) van eigen zonden of erfzonde is om de genade te ontvangen.⁵⁹

Marsilius kritiseert hier de opvatting van Petrus Aureoli. Hij argumenteert op dezelfde wijze als tegen Thomas van Straatsburg: het ontbreken van een belemmering is een gevolg van predestinatie, niet de oorzaak.

Stelling III: Een mens is alleen op grond van de genade en het medelijden Gods gepredestineerd, niet op grond van een actuele of privatieve oorzaak die in de mens zal worden gevonden als hij leeft.⁶⁰

Met deze stelling hangt samen:

Stelling IV: Een mens is niet door God verworpen vanwege de slechte werken die deze mens nog zal doen.⁶¹

Stelling V: Een mens is niet van eeuwigheid door God verworpen omdat God van te voren heeft gezien dat deze mens door erfzonde of eigen zonden belemmerd is om zijn uiteindelijk doel te bereiken.⁶²

Tenslotte twee stellingen die als zodanig niet in Gregorius' *Sententiëncommentaar* te vinden zijn:

Stelling VI: God verwerpt van eeuwigheid diegenen die Hij verwerpt op grond van zijn vrije wil.⁶³

Stelling VII: Een mens wordt niet gepredestineerd op grond van een oorzaak die in de toekomst in hem zal zijn.⁶⁴

In de argumenten bij deze stellingen probeert Marsilius aan te tonen dat de predestinatie of verwerping door God niet door iets *in* de te scheppen mens veroorzaakt wordt. Marsilius wil aan Gods absoluut vrije macht over de mens tijdens diens leven recht doen.

3.3. Gods voorkennis en contingentie

Zoals hierboven reeds is uiteengezet kan men Gods kennis op twee wijzen beschouwen, nl. van de objecten in zijn geest (ad intra) en van de dingen buiten Hem, nl. de geschapen objecten (ad extra). In de predestinatie kent God alle creatuur die Hij nog zal scheppen, vooraf. Door deze voorkennis zijn de gevolgen van Gods scheppende arbeid echter niet noodzakelijk bepaald. De contingentie der dingen is niet opgeheven.

Marsilius geeft in *questio XL* drie argumenten dat de geschapen dingen, en in het bijzonder de menselijke wil, vrij is, en dat het menselijk handelen door Gods voorkennis niet gedetermineerd is, of: noodzakelijk vaststaat.

Ten eerste geeft Marsilius wat hij noemt: een logisch argument (ex ratione): als de mens vanwege Gods voorkennis in al zijn doen en laten noodzakelijk bepaald zou zijn, zou God méér dan de mens de oorzaak van zonden zijn, en dus verantwoordelijk zijn voor de zonden die de mens begaat.

59. Ed. 1501: f. 173va.

60. *Ib.*, f. 174ra.

61. *Ib.*, f. 174va.

62. *Ib.*, f. 174va.

63. *Ib.*, f. 174va.

64. *Ib.*, f. 174va.

Ten tweede geeft Marsilius wat hij noemt: een argument op grond van de natuurlijke rede zoals de niet-christelijke wijsgeren deze gebruiken (ex auctoritate naturali): Aristoteles neemt ook contingente dingen van de toekomst (futura contingentia) aan.⁶⁵

Ten derde geeft Marsilius wat hij een argument op grond van de algemeen menselijke ervaring (ex experientia) noemt: ieder mens ervaart dat zijn wil-sacten vrij zijn.⁶⁶

De mens is dus vrij in zijn handelen, concludeert Marsilius; God helpt hooguit mede.⁶⁷

Volgens Marsilius is Gods voorkennis verenigbaar met de contingentie der dingen. God kent niet alleen alle geschapen dingen,⁶⁸ maar ook de wijze van bestaan van deze dingen: God kent niet alleen aliqua (nl. de dingen), maar ook het aliquiditers esse (het op een of andere wijze zijn) van deze dingen, dat wil zeggen: noodzakelijk of contingent zijn.

Gods voorkennis moet men opvatten, aldus Marsilius,⁶⁹ als een evidente ware kennis van de betekenis van een samenstelling (dit is meestal, maar niet noodzakelijk: een propositie). Marsilius noemt dit object: een complexe enuntiabile. God kent contingente dingen van de toekomst, die niet noodzakelijk zullen gebeuren: het is mogelijk dat ze niet zullen gebeuren. Marsilius stelt dat God van te voren weet dat bij voorbeeld de Antichrist op moment A zal zondigen. Dat de Antichrist op dat moment zal zondigen is echter te verenigen met de mogelijkheid dat hij op dat moment geen zonde begaat. Immers, aldus Marsilius,⁷⁰ de act, waarmee de Antichrist zal zondigen, is een contingent ding van de toekomst. Het gaat Marsilius hier om een kennis van acten, die mogelijk niet geschieden; het gaat niet om kennis van objecten of van dingen die definitief, buiten de macht van een mens, vaststaan. Marsilius concludeert dat Gods voorkennis verenigbaar is met de mogelijkheid dat de Antichrist niet zal zondigen op moment A. Deze mogelijkheid is immers verenigbaar met het toekomstig zondigen van de Antichrist op dat moment.

Wetenschap heeft bij Marsilius (en bij vele veertiende eeuwse denkers) niet meer uitsluitend het noodzakelijke tot object, maar ook het contingente.

Marsilius wijst ook⁷¹ op de bijzondere aard van de relatie tussen de predestinatie van eeuwigheid door God en de in de tijd levende gepredestineerde mens. God is in de predestinatie van deze mens gerelateerd aan iets toekomstigs, niet aan iets dat gelijktijdig met Hem bestaat. Gods voorkennis is dus ook in dit opzicht niet aan een ding gebonden.

Tijdens zijn leven is een mens, als hij gepredestineerd is, op contingente wijze gepredestineerd. De mens kan, aldus Marsilius, in zijn leven ook in een

65. Marsilius verwijst hier (f. 166rb) naar teksten van Aristoteles: a. *De interpretatione* I (nl. 9, 18a28-19b4); b. *Nicomacheïsche Ethiek* III (nl. 3, 1112b 8-9); *ib.* X (niet gevonden, E.P.B.); *Metaphysica* IX (nl. 6, 1048a35-b9).

66. Ed. 1501: f. 166rb.

67. *ib.*, f. 168rb.

69. *ib.*, f. 165rb.

70. *ib.*, f. 166va.

71. *ib.*, f. 174vb.

staat van niet-gepredestineerd zijn, dus: verworpen zijn, terechtkomen. *Mutatis mutandis* geldt dit voor een verwoepene, die gepredestineerd kan worden.

Een bepaald mens, die gepredestineerd is, kan in vrije wil vallen en zich van God afwenden,⁷² aldus Marsilius. Er is dan op deze wijze een 'verandering' in Gods voorkennis opgetreden. Men moet goed in de gaten houden dat deze voorkennis nooit door een ding in onze geschapen werkelijkheid is bepaald. Deze 'verandering' wordt echter primair door God bewerkstelligd: God aanvaardt,⁷³ of verwerpt een mens in vrijheid. Deze 'verandering' geschiedt volgens Gods absolute macht (de *potentia absoluta*). Gods voorkennis is onfeilbaar, en niet afhankelijk van de wil van een schepsel, aldus Marsilius.

Na dit leven is, overeenkomstig de geordende wet Gods (de *lege ordinata*) een mens die gepredestineerd is, noodzakelijk gepredestineerd. Op dit moment is de predestinatie noodzakelijk, en niet meer contingent. Na de dag des oordeels, wanneer de bokken van de schapen gescheiden worden, is er geen 'verandering' in de bestemming van een mens meer mogelijk. Gods predestinatie is nu van een noodzakelijk, dus vaststaand feit.

3.4. *Contingentie*

Uit Marsilius' opvatting van predestinatie en verwerping, en met name van de rol die de menselijke verdiensten hierbij spelen, kan men Marsilius' begrip van contingentie duidelijk maken.

Gods kennis is onfeilbaar. Dit betekent, volgens Marsilius, dat God niet alleen alle dingen kent in verleden, heden en toekomst, maar ook de wijze van bestaan van deze dingen.⁷⁴

God kan van eeuwigheid een mens, bij voorbeeld Petrus, predestineren tot heil. 'Petrus is van eeuwigheid gepredestineerd' is dan noodzakelijk waar. Men kan echter ook zeggen dat Petrus gedurende diens leven gepredestineerd is. God heeft uit alle door Hem gekende mogelijkheden de predestinatie van de nu levende Petrus gekozen. In vrijheid heeft God hiertoe besloten. Juist vanwege de vrijheid van Gods wil is dit een contingente waarheid. God kan volgens Marsilius bewerkstelligen dat Petrus tijdens zijn leven verworpen is.

Volgens de predestinatie kent God dingen van de toekomst. Hoezeer ook Gods kennis onfeilbaar en zeker is, de contingente dingen van de toekomst en dus een propositie erover zijn niet onwrikbaar vast.⁷⁵ Gods kennis van de toekomst is niet door bepaalde objecten gedetermineerd.⁷⁶ Op deze wijze is het mogelijk dat een mens, bij voorbeeld Petrus, tijdens zijn leven op moment A₁ verworpen is door God, dus bestemd is tot verdoemenis. Toch is het mo-

72. *Ib.*, f. 166ra.

73. *Ib.*, f. 175va.

74. Zie ook hierboven, blz. 155.

75. Ed. 1501: f. 170va.

76. *Ib.*, f. 166va.

gelijk dat deze Petrus gepredestineerd is op tijd A_2 , want, aldus Marsilius,⁷⁷ 'de predestinatie is niet in die zin op een verworpene overgegaan dat hij niet na bekering en goede werken, op grond van Gods aanvaarding in vrijheid, gepredestineerd kan zijn.'

De goddelijke predestinatie of verwerping is niet bepaald door dingen of feiten van deze wereld. Predestinatie van een mens tijdens diens leven is een gezindheid (*dispositio*) van waaruit een act gaat die niet bepaald is door een object buiten de predestinerende God. Dat Gods wil contingent is met betrekking tot dingen in de toekomst betekent dat in dit opzicht contingentie op geen enkele wijze tot noodzakelijkheid kan worden herleid.

Deze zelfde soort van contingentie zien we ook bij de menselijke wil en Gods voorkennis van de handelingen van de mens. Een mens kan in vrijheid al dan niet een zonde begaan: God laat dit toe (ook al wil God uiteraard niet dat de mens zondigt). De act waarmee een mens een zonde zal begaan is, zoals we hebben gezien, een *futurum contingens*: een mens kan al dan niet een zonde begaan: we kunnen dit uitdrukken als: p of niet- p . God kent bij voorbeeld p van te voren. De contingentie van deze handeling komt tot uiting doordat in Gods kennis p verenigbaar is met: het is mogelijk dat niet- p , en wel op hetzelfde moment A . In Marsilius' opvatting is: $p \ \& \ M - p$ geen contradictie. Ook in dit opzicht is contingentie niet tot noodzakelijkheid te herleiden.

Marsilius sluit zich echter wèl aan bij die veertiende eeuwse filosofen, zoals *Johannes Buridanus* (kort vóór 1300–1358 ?) en *Albert van Saksen* (c. 1316–1390) die datgene wat gebeurd is in het verleden of wat in het heden gebeurt, ook al was dit ooit een *futurum contingens*, noodzakelijk achten.⁷⁸ Een zonde begaan in het verleden, had dus niet anders kunnen geschieden, en op het moment zelf van zedelijke keuze is er geen vrijheid. Marsilius is dus gedeeltelijk een determinist. Hij onderscheidt zich op dit punt van Gregorius van Rimini die, met *Thomas Bradwardine* (c. 1295–1349) heden, verleden en toekomst op dezelfde wijze contingent achten.⁷⁹ Op deze wijze kan men zeggen dat iemand op moment A in het verleden een zonde heeft begaan, maar dat hij ook anders had kunnen handelen. De opvatting van Gregorius is naar Marsilius' oordeel op dit punt een dwaling en in strijd met de kerkelijke veroordelingen van 1277 (de zogenoemde Parijse artikelen).⁸⁰ Dit verschil in opvatting tussen Marsilius en Gregorius is zonder twijfel een der redenen dat Marsilius de tekst van zijn leermeester niet zonder meer op alle punten kan overnemen.

Marsilius verzet zich tegen iedere vorm van determinisme van dingen in de toekomst. Een hoger principe, bijvoorbeeld God, bepaalt niet wat er in de toekomst gebeurt. Uit Gods kennis volgt niet noodzakelijke bepaling. Voor Marsilius en andere Middeleeuwse theologen was het probleem van de pre-

77. *Ib.*, f. 175ra.

78. *Ib.*, f. 169ra.

79. Zie Normore, 1982: 377 (n. 47).

80. Zie Mandonnet 1908–11: 175–191 (de Parijse artikelen in systematische ordening).

destinatie en verwerping één der belangrijkste aanknopingspunten om hun opvatting van contingentie duidelijk te maken. Een christen, aldus Marsilius,⁸¹ onderscheidt zich op dit punt van heidense wijsgeren, die stellen dat al het geschapene, inclusief het toekomstige, noodzakelijk bepaald is. De heidenen worden, aldus Marsilius, tot deze opvatting gedwongen omdat zij af moeten gaan op de natuurlijke kenbronnen en geen notie hadden van de almacht Gods. Deze almacht kennen de Christenen uit de openbaring waarin zij geloven.

Een theologisch probleem levert inzicht op in noties als contingentie, noodzakelijkheid, mogelijkheid en actualiteit, noties die bij voorbeeld op het terrein van de logica van groot belang zijn.

4. CONCLUSIE

Marsilius van Inghen neemt in het probleem van predestinatie of verwerping een anti-Pelagianistisch standpunt in, wat hem ongetwijfeld de lof van *Maarten Luther* (1483–1546), die Gregorius van Rimini als enige Middeleeuwer na Augustinus op dit punt hoog heeft, zou hebben opgeleverd. Gods vrijheid naar buiten toe is in geen enkel opzicht beperkt: de predestinatie heeft geen oorzaak in de gepredestineerde mens, maar is een zaak van Gods genade. Marsilius stelt zich op dit punt achter de opvattingen van Gregorius van Rimini en verzet zich met deze laatste tegen de (althans volgens Marsilius) Pelagianistische theorieën van theologen als Thomas van Straatsburg en Petrus Aureoli.

In zijn begrip van contingentie gaat Marsilius minder ver dan Gregorius. Volgens Marsilius zijn alleen dingen of daden van de toekomst contingent. Als iets wat ooit een futurum contingens was in het verleden heeft plaats gevonden of in het heden wordt gerealiseerd, wordt contingentie op noodzakelijkheid gereduceerd. Gregorius acht contingentie van gebeurtenissen in verleden en heden ook mogelijk.

Bibliografie

I. Primaire literatuur:

- Durandus de St. Pourçain, ed. 1581 = *In Petri Lombardi Sententias Commentariorum libri IIII, Venetië* (fotomechanische herdruk 1964)
- Gregorius van Rimini, ed. 1522 = *Super primo et secundo Sententiarum, Venetië* (fotomechanische herdruk 1955)
- Marsilius van Inghen, ed. 1501 = *Super quattuor libros Sententiarum, Argentine (Straatsburg)* (fotomechanische herdruk 1966)
- Marsilius van Inghen, ed. 1983 = *Treatises on the Properties of Terms. A First Critical Edition of the Suppositiones, Ampliationes, Appellationes, Restrictiones and Alienationes, with Introduction, Translation, Notes and Appendices* by E.P. Bos, Dordrecht

81. Ed. 1501: f. 167rb.

- Petrus Lombardus, ed. 1971 = *Sententiae in IV libris distinctae*, Grottaferrata (Romae)
- Thomas van Straatsburg, e.d 1564 = *Commentaria in IIII libros Sententiarum*, Venetië (fotomechanische herdruk 1965)

II. Secundaire literatuur:

- H. Berkhof, 1973 = *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*, Nijkerk
- E.P. Bos, 1977 = "An Unedited Sophism by Marsilius of Inghen 'Homo est bos'", in: *Vivarium* XV, 1 (1977), blz. 46-56
- R. Garrigou-Lagrange, 1935 = 'Prédestination' in: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, deel 12-2, Paris, coll. 2809-1901 (= §§ I-III van het artikel) en coll. 2935-3022
- G. Leff, 1961 = *Tradition and Innovation in Fourteenth Century Thought*, Manchester
- G. Leff, 1975 = *William of Ockham. The Metamorphosis of Scholastic Discourse*, Manchester
- P. Mandonnet, 1908-11² = *Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIe siècle* (2 delen), Louvain
- W. Möhler, 1949 = *Die Trinitätslehre des Marsilius von Inghen. Ein Beitrag zur Geschichte der Theologie des Spätmittelalters*, Limburg (Lahn)
- J.A. Mourant, 1967 = 'Pelagius and Pelagianism', in: *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 6, col. 78a-19a
- C. Normore, 1982 = 'Future Contingents', in: *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, ed. by N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg, Cambridge, blz. 358-382
- H.A. Oberman, 1969 = *The Harvest of Medieval Theology. Gabriel Biel and Late Medieval Nominalism*, Grand Rapids
- G. Ritter, 1921 = *Studien zur Spätscholastik I. Marsilius van Inghen und die Okkamistische Schule in Deutschland* (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch - Historische Klasse, 4) Heidelberg
- P. Vignaux, 1934 = *Justification et prédestination au XIVe siècle. Duns Scot, Pierre d'Auriol, Guillaume d'Occam, Grégoire de Rimini*, Paris (fotomechanische herdruk 1981)